

ЯВОРСЬКА Оксана – старший викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, 82100, Україна (yavoroks@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2663-8278>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.26>

Бібліографічний опис статті: Яворська, О. (2022). Кордон як конструкт ідентичності мешканців прикордоння в романі Ольги Токарчук «Останні історії». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 50*, 194–199. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.26>

КОРДОН ЯК КОНСТРУКТ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ ПРИКОРДОННЯ В РОМАНІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «ОСТАННІ ІСТОРІЇ»

Анотація. У статті проаналізовано специфіку функціонування понять «кордон» і «прикордоння» в сучасних гуманітарних студіях, наведено приклади їх дефініцій у різних галузях гуманітаристики. Виявлено, що поняття «кордон» і «прикордоння» належать до основ концептосфери людини, забезпечуючи осягнення нею зовнішніх (усвідомлення себе у фізичному просторі), внутрішніх (осмислення свого «Я»), соціальних (взаємодія «Я» – «Інший») можливостей, і є одними з найважливіших факторів буття особистості та конструктами феномену ідентичності. Визначено роль «кордону» в конструюванні національної, культурної, етнічної та ментальної ідентичності жіночих образів у романі Ольги Токарчук «Останні історії»; висвітлено співвідношення між простором та ідентичністю в романі; доведено, що просторова ідентичність є стрижневим структурним компонентом етнічної, культурної й національної ідентичності через її вкоріненість у геокультурних просторових образах, таких як дім, мова, церква, краєвид, звичаї й обряди тощо. Криза ідентичності виникає внаслідок зміни просторових чи ментальних кордонів, коли людині треба зробити чіткий вибір. На основі аналізу образів головних героїнь роману зроблено висновок, що ці жінки через різні обставини виявляються розділеними кордоном із рідним домом. Жодна з них у новому просторі не має чіткого бачення себе і свого майбутнього, стан невизначеності розтягується на роки, перебування «на межі» породжує в них почуття ізоляції. Параска, Іда і Мая почуваються некомфортно в стосунках з «іншими», живуть у стані очікування змін, але самі водночас рідко щось змінюють. Найбільше зміна кордону вплинула на ідентичність Параски, яка, опинившись на чужині, постійно порівнює новий для себе простір з попереднім, назавжди втраченим. Вона конструює свою ідентичність через живу пам'ять про рідне середовище й заперечення «чужих» елементів. На прикладі Іди та Маї виявлено, що на противагу представникам попередніх поколінь, які вибудовували свою ідентичність на протиставленнях «Я» – «Інший», сучасна молода людина менше закорінена в автентичному національному, культурному чи етнічному просторі й легше долає фізичні та ментальні кордони, що сприяє конструюванню більш гнучкої ідентичності, вибудовану радше на поєднаннях «Я» + «Інший».

Ключові слова: кордон, прикордоння, національна ідентичність, культурна ідентичність, етнічна ідентичність, «Я», «Інший».

YAVORSKA Oksana – Senior Lecturer at the Department of Language and Intercultural Communication, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine (yavoroks@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2663-8278>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.26>

To cite this article: Yavorska, O. (2022). Kordon yak konstrukt identychnosti meshkantsiv prykordonnia v romani Olhy Tokarczuk «Ostanni istorii» [Border as construct identity of inhabitants of borderline in the novel “The last stories” by Olga Tokarczuk]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia “Filolohiia” – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 50*, 194–199. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.26> [in Ukrainian].

BORDER AS CONSTRUCT OF IDENTITY OF INHABITANTS OF BORDERLINE IN THE NOVEL «THE LAST STORIES» BY OLGA TOKARCZUK

Summary. *The article attempts to analyze the functioning of the concepts of “border” and “borderline” in humanitarian studies, examples of definitions of these concepts in various fields of humanities have been provided. It has been revealed that the concepts of “border” and “borderline” belong to the foundations of the concept sphere of human, which serve to comprehend external (self-awareness in physical space), internal (understanding of “self-hood”), and social (interaction “I” – “Other») opportunities and are one of the most important factors of the existence of an individual and constructs of the phenomenon of identity. The role of the “border” in the construction of the national, cultural, ethnic and mental identity of women’s images in the novel “The Last Stories” by Olga Tokarczuk has been determined; the correlation between space and identity in the novel has been highlighted; it has been proven that spatial identity is a core structural component of ethnic, cultural and national identity due to its pervasiveness in geocultural spatial images such as home, language, church, scenery, customs and rites, etc. An identity crisis arises as a result of a change in spatial or mental boundaries, when a person has to make a clear choice. After analyzing the images of the main characters of the novel, it has been concluded that the female characters of “The Last Stories” are separated by the border from their native county due to various circumstances. None of them in the new space has a clear vision of themselves and their future, pendency extends over years, permanent residence “on the edge” leads to the feelings of isolation. Paraska, Ida and Maya feel uncomfortable in relationships with “others”, they live in an idle state for changes, but at the same time they rarely change anything themselves. The change of the border had the greatest impact on the identity of Paraska, who, finding herself in a foreign land, constantly compares the new space for her with the previous, forever lost one. She constructs her identity through living memory of her home environments and denial of “foreign” elements. Using the example of Ida and Maya, it has been brought to light that, unlike prior generations, who built their identity on setting off contrasts between “I” and “Other”, a modern young person is less rooted in an authentic national, cultural or ethnic space and more easily overcomes physical and mental boundaries, which contributes to the construction of a more adaptable identity, which is built rather on combinations of “I” + “Other”.*

Key words: *border, borderline, national identity, cultural identity, ethnic identity, “I”, “Other”.*

Постановка проблеми. Твори польської письменниці і психологині, лауреатки Нобелівської премії з літератури Ольги Токарчук, активно перекладані в останнє десятиліття українською мовою, здобувають у нас щораз більшу популярність. Це не дивно, якщо врахувати українське коріння письменниці, належне родині Токарчуків із Тернопільщини. Її бабця була українкою, що вийшла заміж за поляка й була переселена по той бік кордону, до Польщі. Відтак Ольга Токарчук, «народжена в сім’ї «інших», прибульців, весь час фокусує на них свій погляд. Це – її місія, її покликання, одна з форм її активізму. Цими Іншими є жінки, яким Токарчук дає слово практично в усіх своїх книжках (Сливинський, 2009). З «Останніх історій» дізнаємося, як вимушено переселена українка намагається повернутися до свого коріння через живу пам’ять та відкидання «чужих» ідентичностей і як це вплинуло на конструювання ідентичностей її дочки та онуки.

Порушена Ольгою Токарчук проблема ідентичності мешканців прикордонних терито-

рій унаслідок зміни державного кордону робить її роман суголосним з останніми подіями геополітичного характеру. Втрачені одними й відчужені іншими прикордонні території стали місцями уявних просторових кордонів, а відтак конфлікту інтересів, цінностей, стереотипів та ідеологій, місцями живої пам’яті.

Крім того, актуальність дослідження зумовлена зміною соціальних та культурних орієнтирів сучасного суспільства, пов’язаних із прагненням встановлювати нові й долати вже існуючі географічні, фізичні чи ментальні кордони, зміною поглядів на парадигму «Свій» – «Інший».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему ідентичності в умовах прикордоння досліджують як із модерністських, так і постмодерністських позицій. Серед модерністських концепцій ідентичність крізь призму кордону досліджують А. Клосовська, А. Садовський, Ю. Хлебовчик. Найбільш яскраві представники постмодерністського підходу Б. Андерсон, З. Бауман, Х. Бхабха.

В Україні проблема ідентичності на прикордонні стала пунктом зацікавлення О. Забужко, Г. Грабовича, М. Шкандрія, М. Рябчука, О. Сухомлинова, С. Жадана, Ю. Андруховича та предметом обговорення науковців на кількох конференціях, наприклад, «Кордони, межі й помежів'я в літературі» (Чорноморський державний університет імені Петра Могили, 2017), «Ідентичності в умовах пограниччя» (Ужгородський Національний університет, січень 2021).

Мета статті – проаналізувати функціонування поняття «кордон» та похідного від нього «прикордоння» в гуманітарних студіях та визначити їхню роль у конструюванні етнічної та ментальної ідентичностей жіночих образів у романі Ольги Токарчук «Останні історії». Завдання статті – висвітлити співвідношення між простором та ідентичністю в романі; довести, що просторова ідентичність є стрижневим структурним компонентом етнічної й національної ідентичності через її вкоріненість у геокультурних просторових образах.

Виклад основного матеріалу. «Кордон» – це універсальне поняття, яке, хоч і сформулювалося у філософській та історичній думці, сьогодні стало предметом дослідження різних наукових дисциплін, зокрема політології, соціології психології, філології тощо. Універсальність цього поняття зумовлена його філософсько-антропологічним розумінням, сформованим ще в архаїчний період для окреслення людиною її фізичного та ментального простору. Поділяючи простір на «тут – там», «свій – чужий», «безпека – небезпека», «добро – зло», кордон передбачає непорушність межі, а водночас і можливість її подолання.

У процесі функціонування поняття «кордон» постало похідне від нього «прикордоння». За Б. Паркером, «прикордоння – регіон навколо або між політичними та культурними цілостями, у межах яких географічні, політичні, демографічні, культурні та економічні обставини або процеси можуть взаємодіяти, створюючи *border*-межі і *frontiers*» (Parker, 2006).

Польська дослідниця культурної взаємодії Антоніна Клоковська пропонує визначити «прикордоння» у вузькому розумінні як територію, розташовану між двома близькими етнічними чи регіональними просторами, для якої характерне етнічне чи національне «змі-

шування», а в широкому розумінні – як сусідство культур, взаємодію, яка виникла внаслідок шлюбів, міграції, контактів етнічної групи у просторі домінування іншої національної культури (Kłoskowska, 2022). В обох цих дефініціях прикордоння постає як соціокультурна площа, у якій контактують, стикаються або конфліктують світоглядні принципи, відмінні культурні традиції, щоденні практики, виявлені в мові, віросповіданні тощо.

Відтак поняття «кордон» і «прикордоння» належать до основ концептосфери людини, слугуючи осягненню нею зовнішніх (усвідомлення себе у фізичному просторі), внутрішніх (осмислення свого «Я»), соціальних (взаємодія «Я» – «Інший») можливостей, і є одними з найважливіших факторів існування особистості та конструктами феномену ідентичності.

У літературознавстві поняття «кордон» і «прикордоння» дуже продуктивні передовсім для вивчення гібридних літературних явищ на межі культурних і жанрових парадигм. Якщо ж узяти до уваги естетичний і тематичний аспекти творів, то йдеться і про сприймання людиною фізичного простору та географічних кордонів, і про ментальні, культурні, етнічні та національні кордони ідентичності. Художній простір літератури прикордоння має ознаки повторюваності мотивів і літературних фабул, специфічний тип автора-оповідача-героя, автобіографічні сліди якого спостережувані у створеному літературою світі прикордоння, йому властива перспектива повсякденності, амбівалентність символічної та реалістичної географії тощо (Dąmbrowska-Partyka, 2004).

Дослідники літератури прикордоння вказують на об'ємність і багатозначність понять «кордон» і «прикордоння» та відсутність єдиного термінологічного апарату, який би зміг описати відповідні явища. Наприклад, у польському літературознавстві в цьому контексті функціонують поняття «*granica*», «*progranicze*», «*miedza*», «*tubież*». В українському літературознавчому дискурсі теж використовують поняття «кордон», «прикордоння», «межа», «помежів'я», «пограниччя» тощо.

У нашому розумінні «кордон» – це лінії розмежування фізичного й ментального просторів, а «прикордоння» – соціокультурна площа, у якій контактують, стикаються

або конфліктують світоглядні принципи, відмінні культурні традиції, щоденні практики, зафіксовані в мові й віросповіданні. Саме в під таким кутом спробуємо проаналізувати жіночі образи в романі «Останні історії» Ольги Токарчук.

Роман «Останні історії» складається з трьох частин, кожна з яких видається, на перший погляд, окремою історією. Насправді ж це історія трьох поколінь жінок з одного роду: бабусі, матері та дочки, дороги яких розійшлися багато років тому. Це три долі кровно найближчих людей, яких розділили реальні й уявні кордони. Кожна з жінок стає свідком смерті, і це спонукає їх до рефлексій над сенсом життя, а відтак повертає в минуле, змушує аналізувати вчинки свої й інших, пригадує те, що давно хотілося забути, зрештою, спонукає подолати або визначити нові кордони.

На нашу думку, висхідною й ключовою для ідейно-естетичного розуміння всього роману є друга його частина, яка має назву «Парка» – польське скорочення імені Параскева, український варіант «Параска». Її героєм-оповідачем є жінка Параска, яка сидить над тілом свого померлого чоловіка і через спогади розповідає читачеві історію свого життя: «Мені сімдесят шість років, Петрові – дев'яност один. Тепер лютий 1993 року. Тільки не знаю, який день. Якщо сьогодні вдасться подивитися якісь новини, все з'ясується. Петро помер у неділю» (Токарчук, 2021, с. 92).

Вона, осиротіла українська дівчина, жила в домі тітки Маринки в українському селі недалеко українсько-польського кордону. Свого чоловіка ніколи не любила й замолоду не була йому вірна. Вона вийшла за нього за порадою тітки, бо чекала дитину від іншого. Від самого початку Параска усвідомлює, що кордон відмежовує не тільки території, а й ділить людей на «Своїх» і «Інших». Її з чоловіком ділило все: національність, бо вона українка, а Петро поляк; мова, бо вона розмовляла українською, а він польською; віросповідання, бо вона ходила до церкви, а він до костелу; освіченість, бо вона, хоч і письменна, проте проста сільська дівчина, привчена до щоденної роботи, а він інтелігент, директор школи. Вона була молода і весела, жила кожним днем, а він, як і належить зрілому чоловікові при посаді, постійно про щось думав,

планував і рахував: «Завжди був старий. Був старий по-інакшому, зі середини, може, народився старим, завжди з заклопотаним обличчям, завжди присипаний попелом. Був практичний – ніколи не робив того, що не могло принести якоїсь користі. Ми мали, наприклад, два городчики: його з овочами, мій – тільки з квітами. Не визнавав квітів, хіба що це була повна дика рожа, та, з якої роблять конфітюри. Інші квіти були тільки марнуванням як слід скопаної удобреної землі. Сам мав ті свої задбані акуратні грядки – зелені віхтики моркви, поодинокі султани кропу, приземний простір огірків і динь, тендітні кущики помідорів» (Токарчук, 2021, с. 66).

Наведений приклад ілюструє, що формування ідентичності Параски проходить від протилежного, а саме від несприйняття «чужих» ознак і намагання маркувати навколишній простір «своїми». Крім того, конфлікт підсилюється усвідомленням Параскою власної етнічної й релігійної відмінності, а навіть відчуттям культурної вищості: «Я йшла з Петром на його різдвяну службу і приєдналася до його співу. Спочатку я не знала слів католицьких колядок, але мелодія часто була така сама. Я видобувала зі себе свій другий голос. У співі це власне найприємніше – співати тільки з іншими, ніколи самому, чути, як голоси сплітаються, торкаються один до одного, раз жорстко, раз гладко, наближаються і віддаляються. У Петровому костелі не було такого співу, не було радості. Кожен співав сам собі, навіть ті, з костельного хору, співали поодиноці, тільки одночасно» (Токарчук, 2021, с. 78).

Зміна державного кордону стала для подружжя екзистенційною катастрофою, зруйнувала їх усталений світ. Події, які сталися з приходом радянської влади, тільки загострили поміж ними відчуття «іншості»: Петро «вперто тримався своєї польськості» і прийняв рішення переселитися на той бік кордону, на другий кінець Польщі; в дорозі до нового місця в товарному потязі захворіла й померла дитина Параски; у Польщі, серед поляків і німців, Параска відчула гостру потребу виявляти свою належність до України. З огляду на це можемо стверджувати, що Парасці як типовій конкуруючій на прикордонні ідентичності притаманне відчуття кривди за несправедливе

руйнування її приватного простору, що найчастіше ототожнюється з домом тітки або рідним селом. Закономірно, що тим кривдником вона вважає свого чоловіка, бо саме через його «іншість» почалися їхні страждання: «Я – Параскева П'ятниця, мучениця. Викрав мене Коцій Безсмертний, забрав із дому тіток і перекотив через півсвіту. Приніс у жертву мою дитину, віддав її зжерти поїздам. Ув'язнював мене в містах і селах, а врешті заховав на тій скляній горі. Тепер мене стереже сніг» (Токарчук, 2021, с. 80).

Ментальний кордон чітко простежується також між Параскою та мешканцями кожної місцевості, до якої довелося переселятися подружжю. Особливо виразно він відчувається між героїнею та її теперішніми односельцями. Параска ніколи не сходила вниз зі своєї гори, бо не бачила в цьому потреби, вона лише іноді спостерігала за ними, «іншими», які згори здавалися їй дрібними комахами, і все, що вони робили, здавалося їй дріб'язковим. Жінка гордує їхнім сусідством і навіть про смерть Петра повідомляє їм у незвичний спосіб, витоптуючи в снігу на схилі гори слова «Петро вмер!».

Між Параскою і її дочкою Ідою, героїнею першої частини роману, теж пролягає кордон. Іда розлучається зі своїм чоловіком, бо розуміє, що вони з ним «інші». Аналізуючи своє подружнє життя, вона робить висновок, що «люди зустрічаються лише для того, щоб побачити, наскільки вони різні. З тими, хто найбільше від них відрізняється, вони залишаються довше. Ніби життя хотіло показати їм все, що не вони». (Токарчук, 2021, с. 63).

Іда не може пробачити матері (Парасці), що зрадила батька, що виставила їхню сім'ю на посміх усьому містечку. Жінка вважає, що саме через маму колись вони були змушені переїжджати і в неї немає рідного дому, куди б можна було повертатися і почуватися захищеною і щасливою. Тепер, коли її батько помер, а мати стара і хвора, Іда повинна піклуватися про неї. Вона це робить радше з почуття обов'язку, бо вважає, що відновити добрі стосунки вже надто пізно. Хоч іще молода, жінка часто думає про смерть: «Ми всі померемо, і ми повинні до цього готуватися, ми повинні створювати асоціації, які підтримують вмираючого, і фінансувати школи, щоб навчитися

цього, щоб принаймні в останній раз у житті ми не помилилися» (Токарчук, 2021, с. 53).

У третій частині роману найчіткіше прочитуваний саме мотив долання кордонів, пов'язаний із подорожуванням головної героїні у фізичному просторі, що теж можна розглядати як бажання долати національні та соціальні межі. Спосіб життя Маї, її світосприйняття і бачення себе та свого сина у навколишньому світі свідчить про те, що, на відміну від попередніх поколінь, простори буття сучасної молодої людини багатогранні, і це сприяє конструюванню більш гнучкої ідентичності, вибудованої не на протиставленнях *або / або*, а на поєднаннях *і / і*. Хоч для Маї долання географічних кордонів – це звична справа, однак підсвідомо вона відчуває психологічний дискомфорт стосовно «інших» місць. Постійні подорожі, незважаючи на екзотику, не роблять її щасливою. Жінка на екзотичному острові є «чужим тілом зі світу зими», бо її тіло виробляє тільки холод. Таємничий світ зими – це не що інше, як світ її бабусі й мами. Тому куди б не поїхала Мая, вона завжди відчуває той отриманий у спадок холод.

Попри те що ці жінки кардинально різні й живуть кожна у своєму світі, вони мають багато спільного: кожна з них позбавлена свого місця й дому, де можна почуватися щасливою, кожна має невдалі стосунки з чоловіками й випромінює емоційну холодність, навіть байдужість до «іншого». Сама авторка зазначає, що в «Останніх оповіданнях» усі три героїні – це «вічно блукаючі монади», кожна з яких відчуває міфічну ностальгію за тим єдиним правильним місцем, до якого неможливо дістатися. Кожна з них намагається дістатися його у свій спосіб: Іда мандрує в дім дитинства, Параска – у втрачену країну, третя – в абстрактну країну півночі.

Для героїнь «Останніх історій» бачення себе і свого майбутнього втрачає чіткість, стан невизначеності розтягується на роки, перебування «на межі» призводить до виникнення почуття ізоляції. Параска, Іда й Мая почуватися некомфортно в стосунках з «іншими», живуть у стані очікування змін, але водночас самі рідко щось змінюють. Усе це – наслідки кризи ідентичності, яка виникає внаслідок зміни просторових чи ментальних кордонів, коли треба зробити чіткий вибір. Як зазначають

дослідники, «у романах Ольги Токарчук будь-яка людина в переломні моменти історії фактично позбавлена права вибору, якщо ж вибирає, то вибір її невеликий – між ніщо і ніщо» (Харчук, 2009).

Висновки. Прикордоння як символічно-просторовий образ є спорідненим з поняттям культурної дислокації, тобто позбавлення культурної території, найчастіше рідного дому й місця, того освоєного простору, який є запорукою безпечного існування. Приклад героїнь «Останніх історій» доводить, що ідентичність, яка переживає культурну дислокацію, постійно перебуває в конфлікті між національною вкоріненістю та новою бездомністю, живе пам'яттю про втрачені корені, відчуває психологічний дискомфорт у кожному новому місці.

Усі три героїні «Останніх історій» гостро відчувають наявність меж та кордонів, які з географічної та територіальної переходять у ментальну площину. Встановлення кордону як

на фізичному, так на ментальному рівні найбільш притаманне Парасці з другої частини роману. На її прикладі бачимо, як зміна державного кордону в усіх відношеннях дезорієнтувала людей, руйнувала їхній світ, у якому все було освоєне й зрозуміле, стала загрозою їхньої національної, культурної, етнічної ідентичності. Дещо по-іншому бачать себе в навколишньому світі дочка та онука Параски. Особливо приклад Маї свідчить про те, що, на відміну від попередніх поколінь, які вибудовували свою ідентичність на протиставленнях *або / або*, сучасна молода людина не так сильно закоріненена в автентичному національному, культурному чи етнічному просторі й легше долає фізичні та ментальні кордони, що сприяє конструюванню більш гнучкої ідентичності, вибудованої радше на поєднаннях *i / i*. Перспективним вважаємо дослідження цієї проблеми в творах інших сучасних польських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

- Сливинський О.** Творчість Ольги Токарчук : кілька крапок над «і». 2009. URL : <http://litakcent.com/2009/09/28/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i/>.
- Токарчук О.** Останні історії. Київ, «Темпора», 2021. 248 с.
- Харчук Р.** Ольга Токарчук: спроба реконструкції образу письменниці за текстами. 2009. URL : <http://litakcent.com/2009/09/28/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i/>.
- Dąbrowska-Partyka M.** Literatura pogranicza. Pogranicza literatury. Kraków, 2004. 264 s.
- Kłosowska A.** Socjologia kultury. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2022. 348 s.
- Parker B.** Toward an Understanding of Borderland Processes. *American Antiquity*. 2006. Vol. 71. N 1. P. 41–45.

REFERENCES

- Dombrowska-Partyka, M.** (2004). *Literatura pogranicza. Pogranicza literatury [Borderland literature. Borderlands of Literature]*. Krakov [in Polish].
- Kharchuk, R.** (2009). *Olha Tokarczuk: sprobna rekonstruktsii obrazu pysmennytsi za tekstamy: [Olga Tokarczuk: Attempt to Reconstruct Image of Woman of letters According to Texts]*. Retrieved from <http://litakcent.com/2009/09/28/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i/> [in Ukrainian].
- Kloskowska, A.** (2022). *Socjologiya kultury [Cultural Sociology]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
- Parker, B.** (2006). Toward an Understanding of Borderland Processes. *American Antiquity*, 1 (Vol. 71), (pp. 41–45) [in English].
- Slyvynskiy O.** (2009). *Tvorchist Olhy Tokarchuk: kilka krapok nad «i» [Works by Olga Tokarczuk: dot the i's and cross the t's]*. Retrieved from <http://litakcent.com/2009/09/28/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i/> [in Ukrainian].
- Tokarchuk O.** (2021). *Ostanni istorii [The Last Stories]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].